

УДК 821.111

РОЛЬ АЛЮЗІЇ У РОМАНІ САЛМАНА РУШДІ «САТАНИНСЬКІ ВІРШІ»

Любенко О.В.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Дана стаття присвячена дослідженню алюзії як інтертекстуального явища у художньому тексті, на матеріалі роману Салмана Рушді «Сатанинські вірші». Розглядаються такі поняття як алюзія, літературна алюзія та інтертекстуальність. Роман «Сатанинські вірші» Салмана Рушді виявився надзвичайно цікавим матеріалом для дослідження. Оскільки, крім того, що піднімає низку суперечливих і, подекуди, скандальних культурологічних питань, включає в собі неабияке різноманіття художніх прихованих і відкритих посилань. А через те, що творчість Салмана Рушді є недостатньо дослідженою в Україні, тема статті є досить актуальною.

Ключові слова: алюзія, літературна алюзія, інтертекстуальність, метатекст, прототекст.

Постановка проблеми. Оскільки алюзія це надзвичайно цікаве і багатопланове явище, ми можемо вивчати її у багатьох аспектах. Таке дослідження може мати багато напрямленостей, зокрема сфери літературознавства, лінгвістики, стилістики, фразеології, перекладознавства, може проводитися у напрямках вивчення міжкультурних зв'язків або проблеми інтертекстуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовний аналіз праць із цієї проблеми засвідчує, що в сучасному мовознавстві термін алюзія не має однозначного тлумачення, у зв'язку з чим чітко не розмежованими з алюзією залишаються такі суміжні явища, як цитата і ремінісценція. Одні дослідники визначають алюзію як ключове поняття інтертекстуальних відносин (Л. Граудіна, О. Євсєєв), інші відводять цю роль цитаті (Л. Грек, І. Гюббенет, С. Походня) або ремінісценції (І. Міхалева, Г. Слишкін). Також дослідженням поняття алюзії займалася велика кількість вчених, серед них М. Бахтін, Н. Бабилова, З. Бен-Порат, Л. Граудіна, Г. Денисова, К. Комарова, Ю. Крістева, Н. Кузьміна, І. Міхалева, А. Паско, Н. П'єге-Гро, Дж. Пуччі. Численні дослідження розглядають алюзію в різних аспектах: структурно-функціональному, інтертекстуальному, герменевтичному і функціонально-генетичному.

Так як кожен автор має свій унікальний стиль і використовує явище алюзії по-різному, спершу необхідно окреслити досліджувані поняття. Таким чином **мету даної статті** автор вбачає у необхідності уточнення специфіки поняття алюзія в плані реалізації форм та функцій у художньому тексті, а також виявлення цього інтертекстуального елемента та його ролі у романі Салмана Рушді «Сатанинські вірші».

Виклад основного матеріалу. Перш ніж починати дослідження, необхідно дати короткі визначення трьох понять, які використовуються у даній статті: алюзія, літературна алюзія та інтертекстуальність. У «Глосарії літературних термінів» М.Х. Абрамса знаходимо наступне визначення: «Алюзія – це коротке посилання, без чіткого роз'яснення, до літературної або історичної постаті, місця, події або іншого літературного твору або уривка. Більшість алюзій слугують для ілюстрування або розширення теми, але деякі використовують для зменшення іронічної невідповідності між суб'єктом і алюзією» [1, с. 9].

Літературна алюзія – це особливий стилістичний прийом, використаний автором з метою надан-

ня нового або додаткового значення своєму тексту, який може розпізнати лише «компетентний», обізнаний читач. Зіва Бен-Порат називає це явище «одночасним вклученням двох текстів» [2, с. 107].

Інакше кажучи, читаючи текст, реципієнт інтерпретує отриманий матеріал, а, розпізнавши алюзію, він переосмислює значення цього ж тексту, але в іншому контексті, вже через призму літературної алюзії. У той час як алюзія може бути навмисним або ненавмисним запозиченням матеріалу, літературна алюзія передбачає цілеспрямоване і легке для розпізнавання використання іншого тексту в рамках стилістичної стратегії.

Н.А. Кузьміна висуває судження, що «інтертекстуальність – це марковане певними мовними сигналами «перегукування» текстів, їх діалог» [3, с. 19]. Отже, інтертекстуальність це якість художнього тексту і являє собою здатність накопичувати інформацію не тільки безпосередньо з особистого досвіду, а й опосередковано з інших текстів.

Інтертекстуальність описує більш загальну взаємодію між письменниками, їхніми текстами та іншими текстами. Алюзія і літературна алюзія являють собою більш конкретні види інтертекстуальності.

Як стилістичний засіб, літературна алюзія також передбачає намір з боку автора. Визначення цього авторського наміру у значній мірі і суб'єктивне, і теоретичне. Відтворення авторського задуму, незалежно від того наскільки переконливими є докази, все одно залишається задачею читача. Це означає, що ми маємо здатність розуміти стилістичний намір автора лише настільки, наскільки ми можемо бути впевнені у тому, що цей прийом є задуманим. Втім, виявити літературні алюзії можна завдяки стилістичному контексту, в якому вони з'являються в тексті. А якщо цей прийом використовується разом з іншими художніми засобами, це може додати впевненості у правильності і точності тлумачення того чи іншого інтертекстуального елемента.

Хоча алюзія і має загальне визначення як «непрямого (імпліцитного) посилання», ця імпліцитність має дуже розмиті межі. Так, як уперше зазначила Зіва Бен-Порат [2, с. 109], імпліцитність може означати два різних поняття. Алюзія з **прихованою формою** може бути включена в текст у прямому значенні, але може бути не виділена графічно (лапки, посилання, примітки) або за допомогою інших стилістичних прийомів. Втім, алюзія може бути легко помітною у тексті

(наприклад, імена, власні назви), та при цьому все ще нести **приховане значення**.

Незалежно від того, у якій формі представлена алюзія: у прихованій або відкритій, уже існуючі дослідження підтверджують, що цей стилістичний прийом надає додаткових значень метатексту, що може значно впливати на сприйняття і розуміння матеріалу читачем. Варто підкреслити, що саме читач повинен активувати елементи прототексту, які вносять зміни у метатекст. Процес розпізнавання може включати порівняння прототексту і метатексту в цілому, або їх частин чи уривків.

Вільям Ірвін [5] починає визначення алюзії зі ствердження, що цей прийом не обов'язково має бути завуальованим. Адже, навіть якщо для алюзії використовується ім'я або власна назва, для правильного трактування недостатньо простої заміни референта. Ірвін непохитний щодо цієї точки зору. Він вважає, що для того, щоб посилення (референт) стало алюзією, необхідно більше, ніж просто уміння розпізнати референт. Саме це, на думку Ірвіна, робить алюзію непрямою, прихованою.

Дослідивши висловлювання деяких вчених про алюзію, ми можемо виділити основні характеристики цього поняття:

1. Алюзія – це посилення, що передає приховане значення за допомогою активізації референтного тексту або його частини (більш конкретний референт або конотація);

2. Алюзія може існувати і у прихованій, і у відкритій формах, але для розпізнавання і адекватного розуміння, повинна мати достатню схожість із референтом або елементом прототексту;

3. Референт відноситься до, як передбачається, області загальних знань, відомих авторів та, більший або менший, частини його читачів.

Майже усі твори Салмана Рушді відомі своїми яскравими художніми засобами, і інтертекстуальні елементи займають в них не останнє місце. Одним із найяскравіших прийомів є літературна алюзія.

Зокрема, роман «Сатанинські вірші» з моменту опублікування 1988 року викликав велику кількість суперечок, оскільки багато мусульман вважають, що він містить неприйнятні для них богохульні посилання. Через таке невдоволення роман був заборонений в Індії, на батьківщині Салмана Рушді, а згодом і в Індонезії.

Хоча роман і торкається різноманітних політичних, культурних, побутових аспектів, але його основна ідея пов'язана саме з філософськими і релігійними уявленнями про добро і зло. Рушді характеризує деяких героїв «Сатанинських віршів» проводячи невидиму паралель між ними і постатями з Ісламу. Наприклад, Махаунд, один з головних героїв роману має спільні риси з пророком ісламу Мухаммадом. Махаунд це пророк, який живе у місті Джахалія, пустелі, де не йдуть дощі. Він має багато друзин, часто одружується із удовами; викладає теорії, які суперечать ісламу; пропагує свої вірування. Також нас відомо, що Махаунд сирота. Він серйозний, чесний, добрий, терпимий до людей. Часто піднімається на Конусну гору для медитацій, де, здається, він може бачити весь світ. Незважаючи на те, що Махаунд комерсант, він стає пророком і відна-

ходить єдину світову релігію, яка вірить і поклоняється єдиному богові. Мухаммад (джерело алюзії), пророк мусульман, також був сиротою, він також народився у місті серед пустелі. Мухаммад також піднімався на гору в печеру Хіра, де шукав просвітлення у місяць Рамадан. Саме там йому явився Коран. Читаючи роман, ми розуміємо, що і Махаунд і Мухаммад описуються як одна людина, але під різними іменами.

Наступну цікаву алюзію ми бачимо ще з першого розділу роману. Перед нами постає образ відомої особистості, актора Джабраїла Фарішти, справжнє ім'я якого Ісмаїл Наджмуддін. Слава робить його зарозумілим. Він любить увагу жінок, має нерозбірливі статеві стосунки, зловживає алкоголем. Доки його не здолала тяжка хвороба. Але коли Джабраїл одужує, то стається дивна річ, він втрачає свою віру. Імовірно, це стається через те, що він молиться про своє здоров'я, а бог не відповідає. Врешті-решт, Джабраїл починає думати, що його молитви марні, і навіть піддає сумніву саме існування бога. Доходить до того, що він починає їсти свинину. З того часу йому починають снитися сни. Але у цих снах він приймає форму ангела Джабраїла. Він бачить Сатану і трьох його дітей (Лат, Манат і Узза), які сміються з Джабраїла:

'...with his daughters as his fiendish backing group, yes the three of them, Lat Manat and Uzza, motherless girls laughing with the their Abba, giggling behind their hands at Gibreel, what a trick we got in store for you, they giggle, for you and for the businessman on the hill' [6, p. 91].

(зі своїми доньками, зі своєю жорстокою групою підтримки, так, саме з трьом, Лат, Манат і Уззою, з дівчатами, у яких немає матер, що стаються над своїми Абба, що насміхаються, прикрившись руками, над Джабраїлом...).

Ми відслідковуємо чітку паралель між героєм роману Джабраїлом Фаріштою і ангелом Джабраїлом з Корану. Відомо, що ангел Джабраїл один з чотирьох ангелів, наближених до Аллаха. Його обов'язок приносити одкровення, а також повідомляти послання і заборони Всевишнього Аллаха. Саме Джабраїл являвся Мухаммадові, щоб передати Коран.

У наступній алюзії ще у перших рядках роману, ми бачимо неоднозначність, яка може обурювати мусульман:

'...the jumbo jet 'Bostan', Flight AI-420, blew apart without any warning...' [6, с. 4].

(...величезний авіалайнер Бостан, рейс AI-420, раптом розколовся...).

«Бостан» – одна з традиційних назв мусульманського раю, отже це знову ж таки алюзія на релігію. Простежуються паралель: падіння літака під назвою «Бостан» символізує падіння янголів з неба. Відомо, що християнська традиція допускає падіння ангелів, Сатана також являється одним з ангелів. Більше того, він очолює грішних ангелів, яких скинули з неба. В ісламі ангели – духовні істоти, створені із світла і покріні Аллахові, вони виконують його волю, за його наказом керують стихіями, соціальним і природним космосом, вони являються людям і можуть змінювати свої обличчя. Коран описує ангелів вірними рабами Аллаха і виконавцями його волі. Незважаючи на свою величезну силу і численні мож-

ливості, вони не володіють ніякою владою і не здатні керувати справами самостійно. Отже, падіння Бостана тут ставить під сумнів покірність ангелів, що, одночасно, ставить під сумнів істинність і непохитність віри.

Маємо ще один цікавий приклад алюзії:

'Saladin Chamcha saw nothing, heard nothing, said nothing...' [6, с. 8].

(Саладін Чамча нічого не бачив, нічого не чув, нічого не сказав).

Тут ми можемо співвіднести вираз «нічого не бачив, нічого не чув, нічого не сказав» із символічною групою з трьох мавп, які закривають лапами очі, вуха і рот. Такий образ, як стверджує більшість джерел, з'явився на Сході, більш конкретним «місцем народження» називають Японію. Найчастіше зустрічається вираз у формі «не бачу злого, не чую злого, не говорю про зле», це означає, що людина, яка слідуватиме цим принципам, стане нездоланною, невразливою. Рушді використовує цю алюзію у ході надзвичайних подій роману. Під час катастрофи на літаку «Бостан» (авіалайнер просто раптово розколовся навпіл) двоє пасажирів Саладін Чамча і Джабраїл Фарішта падають з неба. З ними відбуваються дивні речі, їм ввижаються дивні чудернацькі фігури з хмар, а Джабраїл бачить привид покійної Рекхи Меркантіль, яка починає проклинати його. Саме тут Саладін нічого не бачить, нічого не чує, нічого не говорить. Він ніби відгороджує себе від лихої примари, залишається непорушним.

У наступному прикладі прихована алюзія пов'язана з міфом про Ікара і Дедала:

'Just two men, falling hard, nothing so new about that, you may think; climbed too high, got above themselves, flew too close to the sun, is that it?' [6, с. 6].

(Лише два чоловіки, що неспинно падають, можна подумати, нічого особливого: піднялися занадто високо, вище своїх можливостей, підлетіли занадто близько до сонця, чи не так?).

У міфі йдеться про двох чоловіків, батька і сина, Дедала та Ікара, які, для того, щоб втекти з острова Крит, зробили крила з воску і пір'я. Але під час втечі Ікар підлетів занадто близько до сонця, віск розтанув, і юнак впав у море і потонув. А Дедал спустився на найближчий острів і, у розпачі, зламав свій винахід – крила, які забрали життя його сина. Так і у романі «Сатанинські вірші» дві чоловіки падають з неба. Це падіння може бути для них порятунком, як і втеча батька з сином, але чи вдасться їм вижити у цій катастрофі?

Окрім релігійних алюзій маємо й інші прототексти. Варто зазначити, що Салман Рушді полюбляє використовувати алюзії на «Казки тисячі і однієї ночі», роман «Сатанинські вірші» – не виняток. Зокрема ми зустрічаємо два випадки використання назви казок *'Arabian Nights'* [с. 38; с. 362] і десять випадків алюзії *'thousand and one'* [с. 23; с. 28; с. 64; с. 214; с. 225; с. 246; с. 300; с. 390; с. 425; с. 467].

Наведемо кілька цікавих прикладів:

'And it was true that nobody blamed him for leaving, for his thousand and one pieces of thoughtlessness' [6, с. 28].

(Істиною було те, що ніхто не звинувачував його у тисячі і одній необачності).

'...where Talleyrand lived in his old age when after a thousand and one chameleon changes of allegiance...' [6, с. 214].

(...де Талейран жив у похилому віці, після тисячі і однієї зміни підданства...).

'And in every one of the thousand and one dreams he, Saladin Chamcha ... was singing' [6, с. 300].

(У кожному зі своїх тисячі і одного сновидінь він, Саладін Чамча, ... співав).

А у наступному випадку ми бачимо приклад прихованої алюзії:

'Because he did have that gift, truly he did, he was the Man of a Thousand Voices and a Voice' [64].

(Оскільки він і справді володів даром, він був Людиною Тисячі і Одного Голоса).

Автор використовує вираз «тисяча голосів і один голос», такий прийом застосовується для того, щоб підкреслити широкий спектр голосів, якими міг говорити Саладін. Образно кажучи, тисяча і один голос – це тисяча і один образ, який відтворював цей герой. Це і голоси кетчупа, чіпсів з часником килима, морозива, смажених бобів у рекламі, це голоси людей різних національностей з різними акцентами. Одного разу Саладінові самому довелося зіграти тридцять сім різних ролей в одній виставі, і ніхто цього не помітив. Так само і Шахеризада у «Казках тисячі і однієї ночі» розповідає історії і жодна з них не повторюється, кожна унікальна і цікава по-своєму. Кожна історія Шахеризади дарує їй ще один день життя, так само і кожна роль Саладіна дає йому можливість жити так, як він хоче, ні в чому собі не відмовляти.

Висновки і пропозиції. Інтертекстуальні елементи, зокрема алюзія і літературна алюзія, надзвичайно яскраві стилістичні прийоми, які часто використовуються у художній літературі. Роман Салмана Рушді «Сатанинські вірші», який свого часу сколихнув мусульманський світ своєю провокативністю і неоднозначністю, є дуже цікавим для дослідження з точки зору літературознавства і стилістики. Текст переповнений різноманітними вкрапленнями прототекстів, якими виявилися різнопланові літературні та релігійні джерела. Так, літературна алюзія виступає чи не найяскравішими прийомом, за допомогою якого Рушді втілює усі свою художні засоби і доносить свою головну ідею до читача. Незважаючи на те, що роман вперше побачив світ досить давно (1988 рік), проблема використання алюзії ще не достатньо досліджена у сучасному вітчизняному науковому просторі. У своїй статті ми спробували висвітлити і проаналізувати лише деякі приклади рушдівських алюзій, тому залишається ще дуже широке поле для досліджень у цій сфері.

Список літератури:

1. Abrams M.H. A Glossary of Literar Terms / Seventh Edition. – 1999. – 366 p.
2. Ben-Porat, Ziva, University of California, Berkeley. – 1973. – 606 p.
3. Кузьмина Н.А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. – М., 2007. – 268 с.
4. Pucci J. The Full-Knowing Reader. Allusion and the Power of the Reader in the Western Literary Tradition. New Haven & London: Yale University Press. – 1998.
5. What is allusion? / Irwin W. // The Journal of Aesthetics and Art Criticism 59:3. – 2001. – P. 287-297.
6. Rushdie, Salman. The Satanic Verses: A Novel / Random House Trade Paperbacks; Reprint edition. – 2008. – 576 p.

Любенко О.В.

Черноморский национальный университет имени Петра Могили

РОЛЬ АЛЛЮЗИИ В РОМАНЕ САЛМАНА РУШДИ «САТАНИНСКИЕ СТИХИ»**Аннотация**

Данная статья посвящена исследованию аллюзии как интертекстуального явления у художественном тексте, на материале романа Салмана Рушди «Сатанинские стихи». Рассматриваются такие понятия как аллюзия, литературная аллюзия и интертекстуальность. Роман «Сатанинские стихи» Салмана Рушди оказался чрезвычайно интересным материалом для исследования, поскольку, кроме того, что в нем поднимаются противоречивые и, порой, скандальные культурологические вопросы, включает в себе огромное разнообразие художественных скрытых и открытых референций. А в виду того, что творчество Салмана Рушди все еще недостаточно исследовано в Украине, тема статьи является актуальной. **Ключевые слова:** аллюзия, литературная аллюзия, интертекстуальность, метатекст, прототекст.

Liubenko O.V.

Petro Mohyla Black Sea National University

THE ROLE OF ALLUSION IN SALMAN RUSHDIE'S NOVEL «SATANIC VERSES»**Summary**

This article investigates the allusion as intertextual phenomenon in literary text, on the material of Salman Rushdie's novel «Satanic Verses». We consider such terms as allusion, literary allusion and intertextuality. The novel 'Satanic Verses' is extremely interesting material for study. It contains huge variety of covert and open allusions, and rises a number of controversial, and sometimes scandal, issues. Unfortunately, Salman Rushdie's works haven't been researched enough, this article is very relevant nowadays.

Keywords: allusion, literary allusion, intertextuality, metatext, prototext.